

Socialistická armáda - nástroj státu k řešení vnitřních sociálně politických konfliktů socialistické společnosti

Vnitřní funkce socialistické armády? Ve vědomí patrně nemalé části profesionálních vojáků vzniká otázka — ano či ne? Není divu. Napřed byly pochyby a pak se zcela zhroutila jedna z podstatných hodnot jejich hodnotového systému, která zakotvila ve vědomí vojáků a civilistů někdy od dob XX. sjezdu KSSS a platila až do nedávné doby. Nutnost existence armády v socialistické společnosti jsme spatřovali pouze ve vnějších příčinách.

O vnitřní funkci socialistické armády jsme hovořili jen „dozadu“, v souvislosti s překonáváním třídních antagonismů přechodného období po uchopení moci dělnickou třídou v politické revoluci. Směrem „dopředu“ jsme neuvažovali o mož-

nosti vzniku takových konfliktních situací v socialistické společnosti, které bychom museli řešit násilím pomocí armády. Praxe výstavby socialistické společnosti však odsoudila zjednodušené představy o přiměřenosti a na ekonomické bázi nezávislém vývoji politické organizace společnosti, směřující ke komunistické samosprávě, včetně představ o odumření násilí již v této dějinné epoše vývoje socialistické společnosti.

Socialistická společnost se vyvíjí stále více jako rozporná dynamická jednotka, kde nikoli rozpory, konflikty a jejich živelný vývoj jsou zdrojem jejího vývoje, nýbrž jejich řešení, odpovídající cílům socialismu a komunismu.

Společenská, politická, ideologická a teoretická závažnost problému

Společenskovo vědní fronta dostala požadavky, aby rozpracovala tento problém. Je **společensky závažný** v širším kontextu, neboť se předpokládá využití masového, ozbrojeného násilí při řešení společenských konfliktů v socialistické společnosti. Tato skutečnost klade řadu nových otázek. Znamená mimo jiné, že nemůžeme vyloučit násilí v historicky delším období v rámci dějinné epochy přechodu od kapitalismu k socialismu a komunismu, než jsme ještě ne tak dávno předpokládali. Patrně existují souvislosti vnějšího a vnitřního charakteru, které ovlivňují a korigují naše dřívější představy o použití násilí v socialistické společnosti.

Jaký je vztah živelnosti a její regulace ozbrojeným násilím v socialistických, ke komunismu směřujících společnostech? Mají revolucionáři zapomenout na historická poučení a bezstarostně věřit, že ex-

plikace násilí neohrozí novými deformacemi vývoj socialistické demokracie? Nevytvoří se nové institucionální bariéry, které přehradí cesty k politickému řešení základního problému — rozvoje výrobních sil člověka, jeho humanizace a rozvoj jeho aktivity daleko vyšší než je tomu v kapitalismu? Nezahrádí důsledky použití této funkce některé cesty a přístupy k vědeckotechnické revoluci, nezpomalí a neztlumí její nástup? Nebude tím podněcovat možnost převážně mocenského (násilí) řízení společnosti?

Politická závažnost problematiky spočívá zvláště v důsledcích násilného řešení rozporů a konfliktů pro sociální a politickou integritu a jednotu socialistické společnosti. V této souvislosti vzniká otázka, zda a jak se odráží ve vztahu jednotlivých tříd, vrstev a sociálních skupin k socialistickému státu, zvláště k armádě a její branné funkci.

Problém je i velmi **ideologicky závažný**. Bez ideového sjednocení názorů na tuto problematiku dojde k oslabení ideové a konec konců i akční jednoty armády. Integrovaná a inspirační funkce tohoto ideologického elementu má význam pro integraci institucionálních, hodnotových a ideologických vztahů mezi armádou a vlastní společností i v rámci koalice a socialistického společenství.

Tento problém je závažný i **teoreticky**, neboť jeho určité teoretické řešení předznamenává i praktickou výstavbu modelu ozbrojených sil socialistického státu, některých jeho stránek. Její řešení je velmi složité a obtížné. Uvedme některé limitující a determinující faktory.

Politická citlivost a choulostivost omezuje přístupy k faktům. Tím nese větší riziko neúplných, jednostranných informací, poznatků a omezuje možnosti zobecnění. Nutně vyvolává pochybnosti o stupni relativní pravdivosti získaných poznatků, než je tomu v případech, kdy zobecnění jsou založena na širší bázi faktických údajů.

Obtížnost spočívá také v tom, že zatím vznikly jen malé předpoklady zařadit ten-

to problém do širšího teoretického rámce. Mám na mysli skutečnost, že marxistická sociologie a výzkum politických vztahů, struktury a funkční politické moci, socialistického státu, autority, vlivu přeměn třídní struktury socialistických společností atd., se teprve rozvíjí.

Rovněž možnost navázat na monografické studie omezují jen sporadická, rozporná a dokonce protikladná hodnocení vnitřní funkce socialistické armády.

Tato složitost i politická citlivost vyžadují teoretickou připravenost i osobní odvahu, má svá rizika pro autory a přede-
dem klade meze poznání.

Periodická povaha základní funkce socialistické armády, složitost a citlivost problematiky vnitřní funkce oslabuje teoretický zájem o ní a po určitém čase můžeme opět stanout pouze „u bran staronového problému“.

Nová fakta, nové potřeby a zájmy společnosti si vynucují podstoupit riziko pokusu o přístup k této problematice, byť zatím v podobně neúplných nedostatečných studijních poznámkách. Diskuse k nim může prospět k položení dalších otázek a otevření dalších přístupů.

K povaze mocenských vztahů mezi socialistickou společností státem a armádou. Nepřiměřená redukce.

Je historickým faktem, že tvořivý rozvoj marxisticko-leninské teorie je výrazem a výslednicí dialektického pohybu ideologického střetávání v pojetí všech klíčových otázek výstavby socialismu se současnou buržoazní ideologií, revizionismem a oportunismem a retardačními tendencemi, konzervatismem a nedostatkem smyslu pro nové uvnitř komunistického dělnického hnutí.

V současné konkrétní historické situaci je nezbytné vyzvednout do popředí ideologického boje prvé dva proudy. Je to nutné i v zájmu korekce dosavadního kladení základu vojenskoso sociologického myšlení.

Při konstituování sociologie vojenství byla věnována malá pozornost problematice sociologie politických vztahů, sociálně politickým a ideologickým strukturám, této tradiční zájmové oblasti marxisticko-leninského myšlení.

Jedním z důsledků byl převážně abstraktní přístup k teoriím sociálních systémů, struktury, zájmů, funkcí, politické moci, vlivu, elity atd.

Věnovali jsme malou pozornost návaznosti na problematiku politické moci v marxismu. Pojem politické moci byl vypracován zvláště v podobě třídního panství. Marx a Engels chápali třídní

panství jako tři komplexy jevů, určitým způsobem spjatých: ekonomické, politické a ideologické panství vládnoucí třídy. Organem politického panství určité třídy je stát, který realizuje třídní panství. Výročí 100 let od narození V. I. Lenina podněcuje vrátit se k některým Leninovým myšlenkám o politické moci v socialistickém státě a o podílu armády na ní.

Analýza Leninových statí vede k metodickému vydělení dvou etap vývoje, jeho názorů na problematiku politické moci za socialismu:

— předrevoluční: tato fáze mohla čerpat z marxistické teorie a ze skutečnosti buržoazních států. Její výpovědi měly převážně programativní a ideologický charakter;

— porevoluční: znamená konceptualizaci marxistického pojetí politické moci v socialistickém státě po vítězné politické revoluci, která vrcholí uchopením politické moci dělnickou třídou a nastolením diktatury proletariátu.

Za Leninova života nebyla vypracována systematická, ukončená teorie politické moci v socialistické společnosti a státě. Byly však položeny její základy a Lenin neobyčejně pozorně shromažďoval, hodnotil a zobecňoval zkušenosti výstavby socialistického státu. Tím se rodily

plány a koncepce základů politické moci v socialistickém státě.

V závislosti na tomto celkovém procesu docházelo ke konceptualizaci otázek vztahů politické moci a armády, mimo jiné problémů společenského postavení armády v socialistickém státě a její participace na funkcích socialistického státu.

Probíhal tak plynulý proces formování dialektického odrazu reálného společenského pohybu v teoretické reprodukci, který byl po Leninově smrti přerušen.

Podstatné a v současných podmínkách podnětné je, že tato teoretická reprodukce dialektického pohybu vystupuje z jistého hlediska jako **střetávání dvou rovin:**

a) **rovina projektů**, programování nové společnosti a využití státu, tohoto nejmožnějšího, nejvýznamnějšího nástroje přestavby společnosti, včetně armády, významného prvku socialistického státu;

b) **rovina kongnitivní**, tj. poznávání daného, toho co skutečně je, co se stalo.

Tyto dvě roviny se prolínají, ovlivňují a je patrné, že dochází ke konfrontaci rovin programové s reálnou skutečností. Hledisko života, praxe „musí být prvním a základním hlediskem teorie poznání“, neboť toto kritérium „nemůže žádnou lidskou představu nikdy ani úplně potvrdit, ani úplně vyvrátit, neboť je natolik neurčitá, že nedovoluje lidským znalostem, aby se proměnily v absolutno, a to zároveň je natolik určitá, že nesmiřitelně potírá všechny odrůdy idealismu...“¹⁾

Jeho názory neznamenají pouze zdůrazňování **problematiky funkcí** politické moci a státu. Lenin si je vědom závislosti funkcí socialistického státu na jeho **struktuře**. Moc, mocenské vztahy chápal jako **vzájemné** reciproční vztahy mezi reálnou společností a státem, jako působení společnosti na stát a zpětné působení státu na společnost.

Při tom si byl vědom relativní odlišnosti, vzájemné spjatosti a prolínání reálné společnosti a státu a **nezotožňoval stát a společnost, armádu a společnost.**

Zvláštní pozornosti si zaslouží, vzhledem k základní násilné funkci socialistického státu a armády, Leninovy názory na úlohu **revolučního násilí**, na jeho použití proti svrženým třídám, pokud se tyto pokusí o restauraci svého třídního panství. Na druhé straně odmítal používání násilí vůči třídním spojencům, byl si vědom disfunkčních účinků použití násilí při řešení konfliktů mezi spřátelenými třídami. Neváhal však použít i násilné moci socialistického státu tam, kde se část spřátelené třídy — rolnictva — postavila

na ozbrojený odpor proti proletářské moci. Rozpory uvnitř socialistické společnosti řešil vzhledem k cíli — udržet politickou moc, diktaturu proletariátu jako jednu ze základních podmínek celého přechodného období od kapitalismu k socialismu a komunismu.

Tyto Leninovy myšlenky je prospěšné připomenout právě dnes, neboť nedostatečná pozornost marxistické sociologie problematice moci byla zvláště citelná v teorii společenských systémů. Proto popis či pokus o analýzu a výklad mechanismu fungování společenského systému, zvláště mocenských vztahů mezi socialistickou společností a státem, který nepostihoval úkoly politické moci, byl falešný.

Proto i v pojetí závislosti a vztahů mezi socialistickou společností, státem, politickou mocí a armádou docházelo ještě v nepřítli vzdálené době k nepřiměřeným redukci.

Jedním z důsledků byl přístup, který nezřídka ztotožňoval stát a společnost. Tyto projevy nacházely své vyjádření v pojetí vztahů mezi armádou a společností; z toho vypadal podstatný fakt, že armáda je především součástí, elementem státní moci. Přirozeným důsledkem byly i nejasnosti a spory o oprávněnost termínu branného systému společnosti nebo branného systému státu, včetně úvah o zařazení armády do politického systému bez jeho zprostředkování systémem státu nebo branným systémem státu.

Ztotožňování státu a společnosti bylo zároveň doprovázeno dogmatickou redukcí politické moci na jen její jednu, byť podstatnou složku — násilí a potlačování. Opomíjela se integrační a řídicí funkce politické moci. Základ těchto představ spočíval v mylných představách o mocenské struktuře socialistické společnosti, v pojetí, které jednostranně zdůrazňovalo i teoreticky rozpracovávalo převážně problematiku funkcí socialistického státu, působení státu na společnost. Daleko méně byly rozpracovávány mimo jiné takové otázky jako je závislost struktury organizace politické moci na reálné třídní a sociální struktuře společnosti, rozložení moci ve státním a politickém systému, problémy společenské kontroly atd.

Na základě těchto tezí zvolme pro základní klasifikaci vztahů mezi státem a armádou hledisko podílu a participace armády na násilných a nenásilných funkcích státu. Podle mého názoru se z tohoto hlediska realizují **dva typy** funkčních vztahů mezi státem a armádou.

První typ zahrnuje dvě skupiny vztahů: První skupinu tvoří ty funkční vztahy, které jsou smyslem existence, poslá-

1. V. I. Lenin, Spisy 14, str. 147.

ní armády; mám na mysli její základní násilnou funkci a její dvě stránky. Zůstaňme zatím u běžného pojetí, které označuje tyto vztahy zpravidla jako vnitřní a vnější funkci socialistické armády. Druhá skupina zahrnuje ty funkční vztahy, které podmiňují možnost realizace základního funkčního vztahu mezi armádou, státem a společností. Tyto vztahy zasahují do různých subsystémů sociálního systému (ekonomického, politického atd.) ať již přímo, nebo zprostředkovaně, ve své institucionální nebo ideologické formě. Jako příklad uvádím přípravu různých skupin obyvatelstva k vojenským rolím a chování za války.

K druhému typu řadíme ty funkční vztahy, které relativně nejsou existenčně nutné pro armádu, avšak armáda se jimi podílí na nenásilných funkcích socialistického státu. Takovým případem může být ta činnost armády, kterou tradičně nazýváme hospodářskou funkcí armády a kterou doporučujeme sociologicky vymezit jako použití armády k regulaci a řešení konfliktů v národním hospodářství. Do druhého typu můžeme zařadit i takový funkční vztah, který je výrazem vzdálenějších, dodatečných účinků prvního typu vztahů. Takovým případem je působení armády na změnu kvalifikační struktury pracovních sil.²⁾

Přihlížet pouze k hledisku participace armády na funkcích státu by znamenalo **nepřípustnou redukci recipročního, vzájemného působení mezi státem a společností na jednosměrné působení státu na společnost.** Tato redukce by neumožňovala teoretické úvahy zvláště nad problémem, do jaké míry a za jakých **konkrétních sociálních podmínek může socialistická armáda fakticky plnit funkci nástroje řešení či regulace mocenských konfliktů uvnitř socialistické společnosti.**

Rovněž vztahy mezi armádou jako elementem státu a společností jsou dvojí. Jako významný prvek struktury politické moci ve státě podílí se armáda na funkcích socialistického státu v jeho působení na společnost. Zároveň jako celý stát je determinována společností v možnosti realizace své základní funkce, vnější (obraně) i vnitřní. Vyplývá to ze skutečnosti, že společností je nejen pouze objektem, ale i zdrojem moci ve státě.

Konkrétně historicky není nikdy trvalé relace stát — společnost, dvojsměrnost tohoto vzájemného působení, v rov-

nováže. Z hlediska vzniku a vývoje konkrétního socialistického státu, v každé etapě vývoje dané společnosti převládá více či méně ta či ona stránka tohoto vzájemného působení.

Teoreticky i prakticky může tato nerovnoměrnost nabýt dvou krajních forem. V prvním případě, společnost chápeme převážně či pouze jako **objekt** mocenských aktů, objekt politického působení. Tomu odpovídá důraz na teoretické rozpracování problematiky funkcí socialistického státu. V druhém případě absolutizujeme druhou stránku vztahu, kdy stát má **pouze transformovat** určité snahy reálné společnosti, všech jejích sociálních sil, bez přihlídnutí k třídní povaze společnosti, ke konkrétnímu stupni vývoje materiální a duchovní základny společnosti a vnějšímu okolí, třídní antagonismu rozdělení současného světa. Teoreticky vyvíjíme snahu rozpracovávat převážně nebo jen tuto stránku relace, což nese tendenci chápat socialistickou demokracii v krajním výrazu jako anarchii.

V prvním případě jsme u jednoho ze zdrojů relativní samostatnosti státu, která za určitých podmínek může nabýt charakteru deformací v odtržení socialistického státu od společnosti. V tom smyslu může být i armáda jako element státu neúměrně relativně nezávislou strukturou na společnosti a dokonce i na jiných prvcích struktury státu či politického systému. Tím ovšem netvrdím, že problém relativní samostatnosti, přílišné míry autonomie armády, má svůj zdroj pouze v převaze relativní autonomie v relaci stát — společnost. Další zdroje relativně autonomního vývoje armády a vojenských struktur je nutné hledat jednak v dalších faktorech, ale také a pravděpodobně především, v příčinách vnitřního vývoje vojenství.

V druhém případě se stává stát nástrojem všech sociálních tříd a skupin, iluzorním instrumentem k uspokojení zájmů všech. Pomlčí, že reálnou bází dalšího socialistického jsou skutečná individua, jejich činnost a materiální podmínky jejich života, které tu byly už před nimi i ty, které tato individua sama vytvořila svou vlastní činností. Jinými slovy — reálná struktura socialistické společnosti, která politickou revolucí a vyvlastněním zdaleka nevyřešila problémy třídní a sociálních rozporů socialistické společnosti. Takové pojetí státu musí nutně vést k rozpadu mocenských struktur, které jsou nositeli funkcí, včetně takové struktury jako je armáda.

2. Tento vztah se realizuje zvláště prostřednictvím vojáků základní služby, je významný v souvislosti s procesy vědeckotechnické revoluce a některými tendencemi vývoje vojenských systémů, zvláště jejich doplňovacích soustav.

Sociálně politický charakter dvou stránek základní funkce socialistické armády.

Zaměřme nyní pozornost k těm otázkám politické moci, které jsou spjaty se dvěma stránkami základní funkce socialistické armády.³⁾

Přitom věnujme pozornost společným stránkám vnější i vnitřní funkce.

V prvé řadě nás zajímá **instrumentálnost základní funkce a způsob**, jímž se socialistická armáda podílí na státní moci. Z hlediska své sociální povahy je institucí a společenskou organizací. V čem se jednotlivé instituce v obecné rovině neliší, spočívá v tom, že jsou prostředkem k uspokojování rozmanitých společenských potřeb a zájmů členů společnosti, prostředkem k dosažení určitých hodnot.

Čím se odlišuje armáda od jiných institucí, v čem je její jedinečnost, nenahraditelnost a tedy nenahraditelnost jinými specializovanými institucemi? V uspokojování jaké společenské potřeby a zájmu je armáda jedinečná, nenahraditelná?

Engelsova charakteristika armády jako organizovaného společenství ozbrojených lidí, vydržovaná státem za účelem vedení útočné nebo obranné války zdůrazňuje dva podstatné znaky: **organizovanost a instrumentálnost**. To znamená, že je prostředkem k vedení války a skutečnost, že je součástí státu a jeho politiky.⁴⁾ V jiné souvislosti zdůrazňuje třetí znak, který charakterizuje armádu jako nástroj společenského násilí realizovaného státem,⁵⁾ tj. **způsob realizace politické moci**.

Základní instrumentální funkcí socialistické armády je být nástrojem politiky k prosazení **třídních a celospolečenských, národních a internacionálních zájmů**.⁶⁾ Tato problematika, vzhledem ke změnám v třídní struktuře socialistických společ-

ností, vyžadovala by si samostatné pojednání. Naznačíme jen některé problémy.

Skutečností je, že s vítězstvím proletářské politické revoluce a se znárodněním kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků dochází k přeměně třídní struktury socialistické formace. Zaniká hlavní základna existence tříd v onom pojetí jak je chápal Marx a Lenin.⁷⁾ V těchto pracích marxistických autorů se dochází ke shodnému závěru, že i když v rozvinuté socialistické společnosti zanikají třídy v původním marxovském pojetí, zůstává sociální diferenciace, sociální rozvrstvení, rozdíly a rozpory. W. Wesolowski dochází k závěru, že zánikem soukromého vlastnictví, nezaniká třídní panství dělnické třídy v oblasti **politického a ideologického života společnosti**.

Vzhledem ke skutečnosti, že jednotlivé národní socialistické armády jsou součástí systému koalice, existuje i problematika vztahu národních a internacionálních zájmů. V současné realitě rozděleného světa uplatňují jednotlivé státy své zájmy v rámci společenství a prostřednictvím těchto společenství. Žádný stát nemůže své zájmy realizovat tak, aniž by nerespektoval obecné cíle a zájmy společenství. Společenství je zárukou i omezením realizace jeho zájmů, zárukou bezpečnosti a rozvoje v situaci třídně antagonistického světa. Vypjatý nacionalismus stejně jako rozplynutí národních zájmů vede k oslabení politické moci v daném státě a ohrožuje zájmy daného státu i zájmy společenství jako celku.

Vraťme se však ke způsobu, jak je realizována moc prostřednictvím socialistické armády. Primární, dominantní funkcí armády je **realizace politické moci násilím v konfliktních situacích**. Smyslem její existence je připravit se a vést válku. V tom smyslu ji také chápeme jako nástroj politiky uskutečňované jinými, národními prostředky.

Ačkoliv od svého zrodu využívá stál socialistickou armádu také ve svých nenásilných funkcích jako významný nástroj **sociálních, ekonomických a politických přeměn**, zůstává základní funkcí armády schopnost **být nástrojem státu k řešení a regulaci společenských, mocensko-politických konfliktů masovým, organizovaným, ozbrojeným násilím**. Předmětem sociálně politických konfliktů mezi tří-

7. Viz E. Urbánek: *Struktura a dynamika třídní společnosti*, Praha 1986; E. Urbánek, Michálek: *Společenské třídy*, Praha 1984; W. Wesolowski: *Klasy, warstwy i władza*, PWN Warszawa, 1986, *Třídy, vrstvy a moc*, česky, Svoboda 1989.

3. Přikláním se ke konfliktní definici politické moci, která chápe politickou moc jako institucionalizovaný způsob přijímání rozhodnutí, které určuje způsob jak v zájmu kterých sociálních sil jsou rozdělovány statky či hodnoty, které jsou předmětem konfliktu. Funkcí politické moci je regulace konfliktů mezi třídami a sociálními skupinami, které je zabezpečeno státní mocí. Stát je nástrojem k prosazení především třídních zájmů, což nevylučuje, že plní i určité celospolečenské funkce.

4. B. Engles, *Izbrannyye voennyje proizvedeniya*, Moskva, Voenizdat, 1956, str. 35.

5. B. Engels, *Anti-Dühring*, Praha, Svoboda 1952, str. 142 a další.

6. Marxistická sociologie politiky se zpravidla odvolává na tuto definici politiky: „Politika je oblast boje tříd o panování, o státní moc, o ovládnutí společnosti, jakož i o účast na činnosti státu a jeho řízení. Hlavním úkolem politiky je problém dosažení, udržení a využití státní moci danou společenskou třídou“. Viz Bolšaja sovětskaja encyklopedija, 2. vyd., sv. 33.

dami, stranami, skupinami byla a je především politická a státní moc.

Konflikty, které jsou řešeny či regulovány ozbrojeným násilím pomocí armády, se nacházejí ve dvou oblastech a základají charakteristiku **dvou stránek základní funkce**:

— uvnitř dané společnosti; v tom případě tradičně hovoříme o tzv. vnitřní, respektive vnitřně potlačovatelské funkci;
— mezi socialistickou a buržoazní společností; v tom případě tradičně hovoříme o tzv. vnější, obranné, respektive branné funkci armády.

Termíny vnější, vnitřní postihují charakteristiku podstatného aspektu, tj. **zaměřenosti základního vztahu**, základní funkční činnosti armády dovnitř nebo navenek společnosti. Nevycházejí rovněž zcela charakteristiku funkční podstaty armády.

Z hlediska dvojsměrné základní relace v rovině stát — společnost, struktury a funkce moci nás může zajímat, jaké jsou vztahy mezi těmito dvěma stránkami základní funkce socialistické armády za konkrétní historické vnitřní a vnější situace konkrétní společnosti a státu.

Historická fakta z poválečného vývoje socialistických zemí zároveň vyvolávají potřebu blíže charakterizovat alespoň některé rysy konkrétních situací uvnitř socialistické společnosti a některé situační podmínky, které determinují a limitují obě stránky zaměřenosti základní funkce socialistické armády a jejich vzájemné vztahy.

Vnitřní funkce socialistické armády v literatuře. Různost pojetí — pokus o vymezení

Vymezení vnitřní funkce socialistické armády v literatuře není jednotné. Nejčastěji se vyskytuje termín vnitřní funkce a vnitřní potlačovatelské funkce. Zatím budu používat termínu autorů. Později se vyjádřím k jazykové stránce terminologie, její adekvátnosti jevu či jevům a pokusím se o vlastní vymezení dané funkce.

K problematice vnitřně potlačovatelské funkce socialistické armády v dostupné a nám známé literatuře převládalo od vyhlášení nového Programu KSSS do r. 1968 jednoznačné stanovisko. Základem

Rozpornost a rozpory jako zdroj vývoje jsou permanentní, stále a „všudypřítomné“. Avšak použití armády k řešení určitých společenských konfliktů, zpravidla ve stadiu protikladu nebo antagonismu, má výraznou periodickou povahu. Společenská potřeba, kterou zajišťuje stát pomocí armády, má tedy **periodický, přetržitý charakter**.⁸⁾ Tento fakt je podstatným znakem, jímž se liší základní funkce armády od funkcí jiných institucí, které permanentně, nepřetržitě, obrazně řečeno každodenně dokazují větší či menší stupeň nutnosti své existence pro fungování společnosti tím, že uspokojují určité ekonomické, politické, ideologické atd. potřeby a zájmy společnosti. Z této skutečnosti vyplývá významný poznatek. Je-li socialistická armáda **fakticky schopna** plnit svou základní funkci — ať již vnější, nebo vnitřní — se projeví až poté, kdy dojde k jejímu použití. Jinými slovy v „hodině dvanácté“, která nastává sice periodicky, avšak periody jsou svými situačními podmínkami v něčem pravidelné, ale i nepravidelné.

Armáda jako nástroj státu k řešení mocenskopolitických konfliktů masovým, organizovaným ozbrojeným násilím plní tuto funkci **ve dvou sociálních formách**:

— **potenciálně**, tj. hrozbou použití nebo čelení ozbrojenému násilí;

— **fakticky**, tj. realizací ozbrojeného násilí, zpravidla válkou.

Někdy býváme svědky úvah, které nespekují jednotu obou forem.⁹⁾

toho hodnocení byla známá teze Programu KSSS: Z hlediska vnitřních podmínek Sovětský svaz už armádu nepotřebuje.¹⁰⁾ Z této teze, z orientace na všelidový stát a z rozboru vnitřní situace se vyvozoval závěr, že v sovětské společnosti nevzniknou takové konflikty, jejichž řešení by předpokládalo použití armády. Jeden ze známých teoretiků socialistické armády E. F. Sumilov navrhuje na toto hodnocení a uvádí: „To, že sovětské ozbrojené síly se nepodílejí na vnitřní funkci současného socialistického státu neznamená, že se neúčastní plnění vnitřních úkolů

8. Vývoj rozporů může procházet třemi stupni: konfliktu, kdy dialektické rozpory mohou mít formu **rozplu**, **protikladu** nebo **antagonismu**. Ne každý rozpor musí dospět až do stadia antagonismu, aby mohl být řešen. Zdána společnost, včetně socialistické, není bezpečná před vznikem antagonismu. Blíže viz J. Kiořák, V. Tlustý, *Současná sociologie* 1, 1965, str. 287–295.

9. Později uvedu případ hodnocení, že vnitřní funkce socialistické armády existuje pouze ve své potenciální formě. Přitom se jaksi pomijí, že není-li socialistická armáda schopna fakticky plnit svou funkci, stěží ji plní v potenciální formě.

10. Program KSSS, Nová mysl, zvláštní číslo 1961, str. 461.

komunistické výstavby. Naši armádu a námořnictvo, je-li to nutné, využívá socialistický stát k řešení různých budovatelských úkolů.¹¹⁾

Podobný postoj zaujímá na mezinárodním symposiu k sociologii vojenství, které se konalo v Praze v dubnu 1967, jiný sovětský autor. Hodnocení vnitřně potlačovatelské funkce vztahuje nejen na sovětskou armádu: „Je samozřejmé, že armády socialistické společnosti nemají za úkol potlačovat kohokoli uvnitř země.“¹²⁾ Totožné stanovisko zaujímal v té době známý polský sociolog vojenství J. J. Wiatr. O vnitřně potlačovatelské funkci hovoří potud, pokud hrozí kontrarevoluce.

V průběhu dalšího vývoje socialistické společnosti socialistická armáda ztrácí tuto svou funkci, neboť s vyřešením úkolů přechodného období se mění charakter socialistického státu i její armády.¹³⁾

K. Graczyk zastával stanovisko, které bylo jedinou výjimkou v literatuře. Socialistická armáda realizuje i v období všelidové demokracie vnitřně potlačovatelskou funkci. Plní ji však v **potenciální formě**.¹⁴⁾ Vychází z teoretické možnosti, že za určitých vnějších i vnitřních podmínek může být socialistická vláda nucena použít armádu k vyřešení konfliktů, v zájmu podpory a prosazení své politiky. K. Graczyk mlčky předpokládá, že tato vnitřní potlačovatelská funkce armády bude realizována výhradně v případě vystoupení protisocialistických, kontrarevolučních sil a na obranu socialismu.

Měl jsem příležitost osobně diskutovat s autorem o této problematice. Vycházel ze zkušeností Poznaňských událostí v r. 1956. Zvláště zdůrazňoval osobní přesvědčení, že situaci v Poznani nemohly řešit běžné policejní síly, protože jsou příliš sociálně spjaty s lokálním prostředím. Skutečností zůstává, že toto stanovisko zůstalo až do nedávné doby bez povšimnutí.

Věnujeme-li tomuto podnětu dnes pozornost, můžeme položit tyto otázky a hledat na ně odpovědi:

— Je socialistická armáda vždy, za všech situačních podmínek schopna **fak-**

ticky, nejen **potenciálně** realizovat tyto funkce?

— **Jaké vnitřní podmínky** si mohou vynutit použití armády k řešení mezinárodních konfliktů uvnitř socialistické společnosti? Tvrzení autorů, stejně jako teze obsažená v Programu KSSS, z níž se vyvozovalo toto hodnocení, není dostatečným důkazem, že nemůže být použita k řešení konfliktů v socialistické společnosti.

— Je termín vnitřně potlačovatelská (represivní) užíván v této souvislosti dostatečně adekvátní?

Začneme problematikou poslední otázky.

Nejčastěji používaným termínem zvláště v poslední době je pojem **vnitřní funkce** socialistické armády, kterému se přikládá několik významů. Ve většině případech je hlavním kritériem rozsah, nikoli obsah pojmu — podle toho, na jak rozsáhlý celek se pojem vnitřní vztahuje.

V **prvém případě** se vztahuje na samotnou socialistickou armádu. Má při tom na mysli takovou činnost armády, takové působení, které směřuje dovnitř armády samé.¹⁵⁾ Autor navazuje na Parsonsův funkcionální čtverec při vymezení vnitřních funkčních vztahů mezi jednotlivými subsystémy sociálního systému ČSLA. To není náš případ.

Druhý význam termínu vnitřní se vztahuje na působení armády **dovnitř** socialistické společnosti. V tomto druhém případě se za vnitřní pokládají takové činnosti jako je podíl armády na socializačním procesu mladé generace, příprava různých sociálních skupin k vojenským rolím a chování za války, podíl armády na hospodářské výstavbě země.

Za vnitřní funkci naší armády pokládáme v poslední době společnou činnost vojáků s příslušníky SNB při udržování pořádku a bezpečnosti. Označovat tuto činnost armády jako vnitřní funkci bez bližšího vymezení je dosti neurčitě. Vzhledem k cíli této činnosti, charakteru a rozsahu konfliktu, které řeší nebo tlumí, rozsahu použití ozbrojených sil soudíme, že je přiměřenější označit tuto činnost socialistické armády jako **pořádkovou a bezpečnostní funkci**. Spor může vzniknout, zahrneme-li pod pojem této funkce i ty případy, kdy cílem větší či menší části ozbrojených sil je zabezpečit klid a pořádek při zasedání ústředního orgánu strany (ÚV nebo sjezdu), při němž se

11. E. F. Sulimov, Sovětskije vooružennye sily — orudie socialističeskogo gosudarstva, ve sborníku: Metodologičeskije problemy vojennoj teorii i praktiki, Vojenizdat MO SSSR, Moskva 1966, str. 288.

12. S. G. Lukonin: Marxistická sociologie o místě a úloze armády v socialistické společnosti ve sborníku: Problémy marxistické sociologie armády, HFS, NV 1967, str. 39.

13. J. Wiatr, Sociologija Wojska, 1964, str. 283—285.

14. J. Graczyk, K. Graczyk, Wybrane zagadnienia z socjologii wojska, W MON, 1966, str. 91.

15. O. Mruzek: Sociologicky o vztazích mezi vojáky z povolání a vojáky základní služby, kandidátská disertační práce, knihovna VA AZ 5 VF 1968, str. 49.

očekávají změny politického vedení, které zpravidla doprovázejí změny v rozdělení a struktuře politické moci. Soudíme, že spornost tohoto případu může rozhodnout jedině použití induktivní metody při analýze řady podobných případů a pokus o zobecnění.

Čtvrtý význam termínu vnitřní již zdůrazňuje obsahové stránky pojmu. Je zpravidla spjat s pojmy vnitřně potlačovatelská, represivní, stabilizační. Přes rozdílnost slovní formy je společným rysem uvedených termínů **vyjádření cíle**, kterého má být dosaženo.

Přesto se domnívám, že vyjadřuje daný jev sociologicky nepřiměřeně. Termín vnitřně potlačovatelská funkce socialistické armády se zrodil v situaci boje dělnické třídy o moc a udržení moci ve státě v politické revoluci a v prvním období existence socialistického státu. Odráží souvislosti tohoto období, především nutnost potlačit i násilím odpor svržených třídně antagonických sil.

Právem může vzniknout námitka, že objektivním cílem události v Maďarsku a Polsku v r. 1956 a Československu 1968 byl pokus o kontrarevoluční převrat. Vznik rozsáhlých konfliktů v maďarské a v menší míře v polské společnosti (Poznaňské události) na podzim 1956 proběhl za poněkud jiné historické situace, než československé krize v letech 1968—69. Mám na mysli některé nové prvky v charakteru sociálně politických rozporů v jednotlivých případech.

To neznamená, že neexistovaly i společné rysy. Odstup zhruba jednoho desetiletí ve vývoji socialistických společností (leta 1956—1968), v rámci dějinné epochy přechodu od kapitalismu k socialismu a komunismu, nemusí být v některých podstatných aspektech významný. Podstatným společným rysem použití ozbrojeného násilí v těchto případech byl cíl — udržet třídní panství dělnické třídy. Požadavek konkrétní historického přístupu, který vyžaduje použití monografické metody, nabádá nepředbíhat lacinými analogiemi konkrétní analýzu a tím i možnost srovnání. Není rovněž pochyb o tom, že v těchto případech bylo použití ozbrojených sil cílem k potlačení politických odpůrců.

Konečně i termín represivní a stabilizační je dosti neurčitý. Nutně klade otázku: represe vůči komu, stabilizace v zájmu kterých sociálních sil?

S odvoláním na charakteristiku základní funkce socialistické armády doporučuji tuto činnost socialistické armády předběžně vymezit takto: armáda je nástrojem socialistického státu k řešení vnitřních sociálně politických konfliktů

socialistické společnosti masovým organizovaným ozbrojeným násilím.

Cílem je udržet politickou moc dělnické třídy ve státě a prosadit takové řešení rozporů a konfliktů, které vyjadřuje zájem dělnické třídy a společný (objektivní) zájem ostatních tříd, vrstev a skupin zabezpečit podmínky dalšího socialistického vývoje.

Uvažujeme ještě o jednom předpokladu, zvláště vzhledem ke zkušenostem maďarských událostí a československé krize. Socialistická vláda může hrozit a konec konců i použít nejvýznamnější mocenský prostředek násilí — armádu. Přitom mohou nastat v podstatě dvě alternativy:

1. Armáda podpoří politické vedení strany a státu, vyjadřující zájmy socialistického rozvoje společnosti a zásáhne v jeho prospěch.

2. Armáda nepodpoří politické vedení z důvodů

— přejde na stranu opozice;
— zůstane neutrální a ponechá řešení boje o moc dohodě bojujících stran nebo skupin;

— dojde k rozpadu armády, která není schopna nebo ochotna postavit se jako celek za určité mocenské seskupení, což nevylučuje možnost rozpadu armády na dvě vzájemně bojující strany.

To jsou přirozené modelové situace, které mohou sloužit jako nástroj analýzy. Zamysleme-li se z těchto hledisek nad rozsáhlými konfliktními situacemi především u maďarské a československé společnosti, zjistíme, že společenská praxe již v r. 1956 položila a československá krize v letech 1968—69 zdůraznila tyto sociologicky významné otázky.

1. Můžeme v socialistických společnostech vyloučit možnost vzniku konfliktů, jejichž rozsah, katastrofický průběh nebo jeho hrozba si vynutí jejich řešení ozbrojeným násilím?

2. Armády evropských socialistických států stojí před dilem — buď budou k takové funkci připravovány, nebo v případě, že se situace při mocenských přesunech vymkne politickému vedení z rukou a budou ohroženy zájmy dělnické třídy a socialistického společenství, splní tuto funkci koaliční jednotky?

3. Jaký systém společenské kontroly ozbrojených sil zabezpečuje jednotu armády, čelí jejímu sociálnímu rozpadu jako mocenského nástroje a umožňuje její použití v mocenském boji?

První otázka je klíčová, neboť otevírá přístup k ostatním. Středem pozornosti teoretického zájmu při přístupu k této problematice je tedy otázka rozporů a živelnosti za socialismu.

Pozoruhodné poznatky a podněty k hledání přístupů k jejímu řešení nacházíme především v novější studii Radovana Richty.¹⁶⁾ V závěrečné části autor řeší některé otázky rozporů za socialismu v souvislosti s nastupujícím procesem vědeckotechnické revoluce. Zvláštní pozornost věnuje rozpornosti ekonomické báze socialistické společnosti. Rozpornost struktury a dynamika výrobních sil je významným činitelem vnitřní rozpornosti sociální struktury socialistické společnosti. Richta tak navazuje na známou myšlenku B. Engelse o vztahu ekonomické báze a politické organizace společnosti. Působnost tohoto komplexu činitelů bude patrně dlouhodobě ovlivňovat povahu rozporů i možných konfliktů socialistické společnosti.

Obsáhlejší sociologická studie W. Wesolowského v závěrečné kapitole věnuje pozornost téže problematice v oblasti rozdělování statků (hodnot).¹⁷⁾ Hlavní zájem soustřeďuje na konflikty, které vznikají na bázi nerovného rozdělování ekonomických i neekonomických hodnot (vzdělání, politický vliv) a na úloze socialistického státu.

Na rozpory směrem dopředu, které budou patrně doprovázet budování nové civilizace, upozornil již Norbert Wiener, když poznamenal, že krize a kolize, které budou se značnou pravděpodobností doprovázet nástup vědeckotechnické revoluce, budou nesrovnatelné s minulými.¹⁸⁾

Při řešení vztahů mezi státem a armádou zasluhuje pozornost myšlenka, kterou vyslovil B. Engels v rukopise Úloha násilí v dějinách: „V politice jsou dvě

rozhodující síly: organizovaná státní moc, armáda a neorganizovaná živelná moc lidových mas.“¹⁹⁾

Stále zřetelněji se ukazuje jako mylná představa, že nová role socialistického státu umožní, aby byla odstraněna jakákoli živelnost ve společenském vývoji, že budou vznikat pouze takové sociální situace a bude probíhat takové řešení dynamických rozporů v socialistické společnosti, kdy všechny změny budou probíhat pouze funkčně, podle předvídání a záměrů státu a strany jako řídicího subjektu. Sféra živelnosti byla nesporně zůžená. Avšak nebyla vyloučena, neboť především v samotné ekonomické základně socialistických společností trvají „mateřská znamení staré společnosti“. Přitom nelze opomíjet ani oblast nadstavby a cílevědomé působení a obrovské prostředky a úsilí kapitalistického světa, který se nevzdal cíle — řešit základní rozpor současné epochy z hledisek svých třídních zájmů.

Tři uvedené otázky klade objektivní vývoj socialismu ať se nám to líbí či nikoli. Má-li společenská věda sloužit praxi a včas poskytovat odpověď na závažné problémy, musí si vytvořit určitou rezervu poznatků, musí předvídat. Ve smyslu předvídání situací, které se vyznačují tendencí opakovatelnosti, je jeden z nejvýznamnějších rysů vedoucí úlohy strany, vztahu vědy a strany, vědy a ideologie.

Konfrontace dvou rovin — programů a poznávání toho, co se skutečně stalo — při respektování jádra dialektiky — učení o rozporech — tento Leninův odkaz je dnes neméně aktuální, než tomu bylo v prvních letech a při prvních krocích socialistické moci.

Tata stát je pouze snad někde více jinde méně zdařilým pokusem o přístup k velmi závažné, teoreticky, prakticky i ideologicky naléhavé, politicky citlivé a choulostivé otázce. Dosáhnout vyšší úroveň těchto poznámek si vyžaduje další teoretické studium, promyšlení i přístup k některým faktům a jejich monografické zpracování.

16. R. Richta, Socialismus a kritické myšlení, ve Věda a naše současnost, Academia, 1969.

17. W. Wesolowski, Třidy, vrstvy, moc, Praha 1969.

18. N. Wiener, Kybernetika a společnost, Praha 1963, str. 153.

19. B. Engels, Úloha násilí v dějinách; Marx, Engels, O vojenství, NV 1968, str. 193.